

О.О. Романова

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄГИПЕТСЬКОЇ КОЛЕКЦІЇ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ¹

НЕЗВАЖАЮЧИ на те що історія збирання єгипетської колекції Одеського археологічного музею розпочинається з 1826 року, коли була передана до Одеського міського музею старожитностей збірка єгипетських пам'яток І.П. Бларамберга [ІР НБУ. Фонд V.1517], історія власне її наукового дослідження розпочалася набагато пізніше – на початку ХХ століття. До передісторії варто віднести лише описи речей, які входили до цієї колекції, що робилися протягом ХІХ століття. Слід вказати, що в ХІХ ст. відбувалося становлення єгиптології як окремої наукової дисципліни, а розвиток її на теренах Російської імперії розпочався з 70-х р. ХІХ ст., знаменною датою тут є 1874 рік, і обмежувався спочатку двома науковими центрами: Москва та Санкт-Петербург [Берлев 1997, 434]. У цей період серед одеського осередку вчених, представлених в першу чергу діяльністю Одеського товариства історії та старожитностей (ОТІС, ООІД), та діяльністю Рішельєвського ліцею, а згодом і Новоросійського університету, спостерігається стійкий інтерес до пам'яток східного походження, та зокрема до давньоєгипетських пам'яток, що виявився у постійному збиранні колекції музею ОТІС (ООІД). Але інтерес цей виявлявся передовсім у площині колекціонування, а не наукового дослідження зібраних артефактів. Такі ж процеси щодо збирання колекцій, ще без наукового їхнього вивчення, відбувалися і в інших наукових осередках Російської імперії [Берлев 1990, 229–237]. Відповідно створювались описи пам'яток, які зберігались у музеї ОТІС (ООІД) та в Одеському міському музеї старожитностей.

Найпершим із таких описів був опис, зроблений самим І.П. Бларамбергом, засновником та першим директором Одеського міського музею старожитностей. Варто сказати, що цей дослідник створив два документи, які містять ідентичний текст, один написаний російською, а другий – фран-

цузькою мовою, обидва зараз зберігаються в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського (Древности, пожертвованные статским советником Бларамбергом для составления Одесского музея 12 августа 1826 г. Перечень на 13 л.) [ІР НБУ. Фонд V.1517]. Його аналог, написаний французькою мовою відповідно був названий: «Catalogue de différents antiquités du Cabinet de Blaramberg» [ІР НБУ. Фонд V.1045]. В обох документах було зазначено матеріал, з якого зроблені об'єкти, щодо деяких об'єктів були вказані також їхні розміри та окремі особливості форми чи композиції зображення.

Новий опис колекції музею, включаючи й опис єгипетської її частини [Murzakewicz 1841; Лагишева 1963, 125], було здійснено у 1838–1844 роках Миколою Никифоровичем Мурзакевичем (1806–1883) [Брокгауз, Ефрон, 1897, 210; Тункина 2002, 256–260], тодішнім викладачем Рішельєвського ліцею в Одесі та директором Одеського міського музею старожитностей з 1843 р. Цей опис здійснювався в рамках підготовки каталогу музею за дорученням князя М.С. Воронцова, генерал-губернатора Новоросійського краю [Тункина 2002, 219]. З цією ж метою князь М.С. Воронцов запросив відомого на той час художника Карло Боссолі (Carlo Bossoli (Bassoli) (1815–1884)) зробити замальовки найбільш цінних предметів, що зберігалися в музеї, для того щоб надалі відлити за ними літографічні форми [Тункина 2002, 219]. Альбом цих замальовок був виконаний надзвичайно коректно і включав 92 сторінки, на яких були відтворені переважно ілюстрації давньогрецьких та давньоримських старожитностей та 5 сторінок з давньоєгипетськими пам'ятниками [ОАМ НА № 83179, іл. ХХІ–ХХV]. На жаль, завершити публікацію каталогу музею, до якого мали увійти ці замальовки, як і матеріали, підготовлені М.Н. Мурзакевичем, не вдалося.

Завідувач музею Е.Р. фон Штерн, який домігся того, що в 1909 р. музею передали

все приміщення, в якому до того знаходився музей та публічна бібліотека, провів ремонт та відкриття оновленої експозиції цього музею, яка розмістилась на більшій площі [Ванчугов 1989, 24–25]. Нова експозиція була створена за тематичним принципом, на відміну від старої, в якій речі експонувались за типологічним принципом. До складу цієї експозиції було введено окремих відділ, в якому були виставлені пам'ятки Стародавнього Єгипту.

Перший науковий опис єгипетських пам'яток був здійснений Б.А. Тураєвим, він вийшов у 1912 році, у спеціальному випуску Записок Одеського товариства історії та старожитностей [Тураєв 1912, 72–90]. До цього опису увійшло 287 об'єктів, весь обсяг матеріалу був поділений на вісім частин за тематичним принципом: (1) «Статуетки божеств, священних тварин, царів. Амулети», куди увійшло 84 об'єкти; (2) «Саркофаги, чохла тощо», в якому було описано 8 об'єктів, в тому числі три антропоїдні саркофаги та чохол для мумії, які зберігались на той час у музеї; (3) «Ушебті» (27 об'єктів); (4) «Стели та надписи» в цьому розділі Б.А. Тураєв помістив опис 7 стел, одного фрагмента декорації стіни, та були згадані під номерами 128–131 плити та шматки їх з надписами, що обсипались; (5) «Погребальні конуси» (2 об'єкти); (6) «Канопа» (11 об'єктів); (7) «Скарабеї, скарабеоїди та подібне» (38 об'єктів); (8) *Varia* (104 дрібні об'єкти, частини мумій людей та мумій тварин тощо). В описі вказувались розмір об'єкта, матеріал, з якого він виготовлений, транслітерувались латиницею власні імена, окремі терміни і титули та подавався переклад написів російською мовою. Подавався також стислий опис композиції пам'яток та зображень на них, а також датування об'єкта. Текст статті супроводжувався 9 фотографіями хорошої як на той час якості, які показували значні пам'ятки, в тому числі чохол для мумії (інв. н. 52657; № 88 за нумерацією Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 75], стели: *Dd.tw* (інв. н. 52970; № 120 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 78]); *Zj* (інв. н. 52669; № 121 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 80]), *Pth-msjw* (інв. н. 52967; № 122 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 81]), частину стели цариці *Tj-njt-h'pj* (інв. н. 52684; № 123 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на

с. 82]), стели: *Tjjj* (інв. н. 52683; № 124 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 83]), *Ip3j* (інв. н. 52685; № 125 Б.А. Тураєва [Тураєв 1912, фото на с. 84]), *H3tj3j* (інв. н. 52658; № 126 Б.А. Тураєва, [Тураєв 1912, фото на с. 85]), канопа (інв. н. 52503; № 134 Б.А. Тураєва, [Тураєв 1912, фото на с. 87]). Через два роки частину цих пам'яток (інв. н. 52657; 52658; 52970, 52684, 52661, 52503) Б.А. Тураєв коротко описав ще раз у статті про провінційні збірки єгипетських старожитностей, а також видав фото двох об'єктів: чохла від мумії (52657) та стели *H3tj3j* (52658) [Тураєв 1914, 30–32].

Після складних подій 1917–1918 років та громадянської війни, з утвердженням влади більшовиків, у березні 1920 р. музей був націоналізований [Дложевський 1927, 7], змінилось також його керівництво, очолив його новий та енергійний директор С.С. Дложевський (1890–1930), який також очолював Одеську комісію краєзнавства, був проректором Інституту народної освіти (реорганізованого з Новоросійського університету), деканом кафедри соціального виховання цього ВНЗ та директором Одеського інституту археології [Дложевський 1927, 7; Корпусова 1989, 39–41; Попова, Гребцова 1989, 37–39]. Він відразу розпочав реорганізацію музею, яку вбачав у посиленні його наукової функції [Дложевський 1927, 19]. У цей період фонди музею значно зросли, в тому числі і фонди єгипетської його частини, оскільки сюди було передано збірки деяких інших місцевих музеїв, зокрема у 1923–1924 рр. було передано Кабінет красних мистецтв Новоросійського університету з великою єгипетською колекцією, що складалася в основному зі збірки А.А. Рафаловича [Romanova 2008, 336–337]. Серед відділів музею на початок 1927 р. був представлений і відділ «2. Єгипетська культура», який містився у залі під номером 8 [Дложевський 1927, 10, 14].

Варто зазначити, що у своїй праці С.С. Дложевський вказав, що з матеріалами музею працював видатний російський єгиптолог В.І. Авдієв (1898–1978), який відвідав Одеський державний історично-археологічний музей (так тоді називався ОАМ) за звітний період 1926–1927 рр. [Дложевський 1927, 15].

Великий внесок у справу дослідження єгипетських пам'яток Одеського археологічного музею зробив С.В. Доніч (1900–1958)²

[Урсу 1994, 135–150; Романова 2003, 82–87; Романова 2004, 12–23; Romanova 2008, 328], який працював на посаді співробітника музею з 1.01.1927 до 17.07.1941; з 15.12.1941 до 21.03.1944 він – завідувач відділу «Стародавній Єгипет», з 1.02.1943 до 21.03.1944 – завідувач нумізматичного кабінету, а з 12.03.1945 – старший науковий робітник Історико-археологічного музею [ОАМ НА. Особова справа С.В. Доніча. «Листок по учету кадров», 2]. Він займався розшуками стосовно походження пам'яток та способу їхнього надходження до музею, провів величезну роботу зі збору інформації щодо історії формування єгипетської колекції Одеського археологічного музею, здійснював дослідження стосовно реконструкції складу багатьох приватних колекцій, які були передані до музею [ОАМ НА, № 59410]. С.В. Доніч здійснював опис пам'яток, перекладав їхні написи, публікував пам'ятки, в тому числі ввів у науковий обіг нові пам'ятки [Donič 1929, 149–151; Donič 1930, 28–29; Доніч 1930, 59–63]. Він вперше розгорнув папіруси і спробував скласти їхній текст, процес своєї роботи над папірусами фіксував у «Журнале актов по развертке папируса № 96» [ОАМ НА, № 59424]. Проводив також реконструкцію пам'яток. С.В. Доніч був задіяний при підготовці нового карткового каталогу музею, і саме він створив інвентарний картковий каталог єгипетських старожитностей [ОАМ НА, № 59407]. Виконані ним записи в картках вирізняються високим професійним рівнем. Старі картки, які написані його рукою, пізніше були замінені або доповнені новими, частково уточненими та доповненими, але подекуди доповнена інформація є неточною або помилковою, і стара картка, створена С.В. Донічем, дає точнішу інформацію про об'єкт. Він підготував до публікації і каталог єгипетської колекції [ОАМ НА, № 59430; ОАМ НА. Особова справа С.В. Доніча. Список, пункт 4], який не вдалося видати. Результати його досліджень, які були здійснені у 30-ті–50-ті роки ХХ століття, були викладені в його рукописах [ОАМ НА. Документи №№ 59402–59427], які зберігаються в науковому архіві ОАМ і які по сьогодні є одним із головних та надійних джерел інформації щодо низки пам'яток, котрі використовували і використовують наступні дослідники.

У 1963 році вийшла стаття Л.П. Латишевої, яка вперше опублікувала зібрані матеріали стосовно історії єгипетської колекції Одеського археологічного музею [Латишева 1963, 123–129]

Великий обсяг робіт щодо наукової обробки єгипетської колекції виконала Ніна Григорівна Доконт (1922–1991)³, яка віддала дослідженню та зберіганню цієї колекції все своє свідоме життя. З дитячих літ Ніна Григорівна приходила до музею, її батько, Г.А. Доконт, був наглядачем залу в музеї. Після закінчення в 1947 році історичного факультету Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова вона прийшла на роботу в музей. У 1963 р. Н.Г. Доконт була призначена на посаду завідувача Єгипетського залу, а з 1970 року призначена на посаду завідувача новоутвореної «Золотої скарбниці». Н.Г. Доконт продовжила дослідження в архівах у пошуках матеріалів щодо історії походження пам'яток, яке було започатковане С.В. Донічем. Н.Г. Доконт ввела в науковий обіг низку нових пам'яток, вперше їх опублікувавши, зокрема саркофаги (інв. № 52976, інв. № 71695 був описаний Тураєвим, ще коли належав до колекції Археологічного музею при Імператорському університеті Святого Володимира [Тураєв 1900, 198–205. РІ. VIII], фото вперше опубліковане Н.Г. Доконт), стелу *Wsr* (50508), жертovníк (52971) [Доконт 1965, 206–212], серію статуеток та виробів дрібної пластики, посуду та інших артефактів [Доконт 1965, 206–212; Доконт, Стародавньоєгипетська, 1959, 161–163; Доконт, 1959а, 35–39; Доконт, 1959б, 12–15; Доконт 1970, 56–63; Доконт 1975, 21–28; Доконт 1981, 55–72; Доконт 1983, 93–104, 181–183]. Варто відзначити плідну співпрацю Н.Г. Доконт на терені дослідження єгипетських пам'яток з двома видатними вченими другої половини ХХ століття – д.і.н., провідним науковим співробітником Санкт-Петербурзької філії Інституту сходознавства АН СРСР О.Д. Берлеєвим та д.і.н., завідувачем відділу Стародавнього Сходу Музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна С.І. Ходжаш. Н.Г. Доконт підготувала до друку каталог пам'яток Давнього Єгипту Одеського археологічного музею у співавторстві з О.Д. Берлеєвим [Берлев, Доконт, 1983], який не був надрукований. Саме Ніна Григорівна провела велику роботу по встановленню дже-

рел походження пам'яток Одеського археологічного музею та щодо дослідження історії створення єгипетської колекції цього музею, результати якої увійшли до вказаного каталогу.

Окрім того, у співпраці з С.І. Ходжаш Н.Г. Доконт організувала участь одеських пам'яток у всесоюзній виставці «Давньо-єгипетські пам'ятки з музеїв СРСР» в Москві, в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна, у 1991 році та брала участь у підготовці каталогу цієї виставки, який вийшов за редакцією О.Д. Берлева, за участю С.І. Ходжаш [Ходжаш, Этингоф 1991, 86].

Вже було зазначено, що в 70–80-ті роки минулого століття з пам'ятками Одеського археологічного музею працювали російські дослідники О.Д. Берлев та С.І. Ходжаш. Саме О.Д. Берлев працював над науковим вивченням пам'яток, написів на них, здійснював переклади написів та створював коментарі до них, займався проблемами визначення дати створення пам'яток та реконструкцією їхнього історичного оточення. Зокрема, він вперше видав деякі пам'ятники [Берлев 1965, 81–82] або вперше опублікував пам'ятник на належному науковому рівні: з прорисовками, транслітерацією, перекладом та ґрунтовними коментарями, – наприклад, стели *Dd.tw* (інв.н. 52970) та *Tj-njt-h'pj* (52684) [Берлев 1964, 81–94; Берлев 1982, 151–159]. Як вказувалось вище, О.Д. Берлев підготував разом з Н.Г. Доконт каталог цієї музейної збірки, матеріали якого були пізніше включені до його підсумкової монографії, написаної разом з С.І. Ходжаш, яка вийшла друком у Швейцарії в 1998 [Berlev, Hodjash, 1998, *passim*]. До цього каталогу увійшло 282 пам'ятки з Одеського археологічного музею, і на сьогодні він залишається найфундаментальнішим їхнім виданням, в якому були систематизовані результати велетенської роботи, проведеної над дослідженням пам'яток, реконструкцією їхнього історичного контексту.

У 70-х роках з матеріалами музейної колекції Одеського археологічного музею працював Є.С. Богословський, який, зокрема, вніс ряд уточнень в інвентарні картки. Особливу увагу він зосередив на дослідженні написів періоду Нового царства, зокрема ти-

тулатури власника стели *H3tj3j* (52658) та його родичів, матеріали щодо яких увійшли до його публікацій [Bogoslovsky 1974, 84.n. 51; Богословский 1979, 152, 154, 157, 163].

Велику роботу з підготовки як згаданого вище каталогу виставки [Ходжаш, Этингоф 1991], так і загальносоюзного каталогу пам'яток Давнього Єгипту, до якого були включені і пам'ятки, що зберігаються в Одеському археологічному музеї, провела і Світлана Ізмайлівна Ходжаш. С.І. Ходжаш опрацювала матеріали Одеського археологічного музею для підготовки своєї монографії [Ходжаш 1999, *passim*] та подальшої докторської дисертації, присвяченої дослідженню єгипетських скарабеїв. Працюючи на посаді завідувача відділу Стародавнього Сходу Державного музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна, Світлана Ізмайлівна спромоглася провести велетенський обсяг організаційних робіт та робіт зі збирання інформації про пам'ятки, які містились у різних музеях республік колишнього Радянського Союзу, підготувати у співавторстві з О.Д. Берлевым фундаментальний каталог [Berlev, Hodjash, 1998] та видати його у Швейцарії в часи, коли Радянський Союз вже відійшов в історію. Варто зазначити, що всі написи на пам'ятках, які увійшли до каталогу, були промальовані вручну С.І. Ходжаш, хоча, як зазначила сама Світлана Ізмайлівна, в авторів каталогу не було можливості включити ці прорисовки до публікації.

Наприкінці 90-х зростає інтерес до колекції Одеського археологічного музею серед вітчизняних науковців та закордонних вчених. З цього часу спостерігається серія візитів дослідників для ознайомлення та дослідження колекції єгипетських старожитностей цього музею. Варто відзначити співпрацю на терені дослідження цих пам'яток Одеського археологічного музею НАН України з Інститутом сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАНУ, з Центром єгиптологічних досліджень Російської академії наук (ЦСД РАН) та Базельським музеєм культури, під керівництвом Едварда Лорінга, а також із Центром єгиптології ім. Голенішева Російського державного гуманітарного університету (Москва), з Каїрським музеєм та Вищою радою старожитностей Єгипту тощо.

¹ Висловлюю свою подяку директору Одеського археологічного музею НАНУ д.і.н. І.В. Бруяко, заступнику директора к.і.н. С.Б. Охотнікову, завідувачу відділу наукової обробки та зберігання пам'яток к.і.н. Л.Ю. Поліщук, завідувачу відділу експозиції археологічних пам'яток к.і.н. Н.М. Секерській, зав. бібліотекою Г.П. Українській та співробітникам музею за люб'язно надану можливість працювати з матеріалами музею, наукового архіву та бібліотеки, а також за допомогу у підготовці матеріалів цієї статті.

² Дата смерті С.В. Доніча була встановлена д.і.н. Д. Урсу.

³ Інформацією про Н.Г. Доконт я завдячую анкеті, яка була підготована її донькою Наталією Іванівною Доконт-Сагура та завідувачем відділу експозиції археологічних пам'яток Одеського археологічного музею к.і.н. Наталією Михайлівною Секерською.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

Архівні документи:

Одеський археологічний музей НАН України. Науковий архів (ОАМ НА):

Рукописний фонд С.В. Доніча. Особова справа. Список.

Рукописний фонд С.В. Доніча. Папки 1–5. Документи №№ 59402–59427.

Документ № 59424. Журнал актов по развертке папируса № 96 (рукопись), 32 листа.

Документ № 59430. С.В. Доніч. Каталог єгипетских памятников. 84 листа, 16 фотографій.

Документ № 59407. Отчет о приведении в порядок Египетского Отдела, составлении карточного каталога и нового инвентаря. 4 листа.

Документ № 59410. Отдел Древнего Египта Одесского археологического музея (историческая справка). (5 листов).

Документ № 59413. Путеводитель по отделу Древнего Египта (1945). (12 листов).

Документ № 59416. Sala №1. Egypt. Методическое пособие по кабинету Древнего Египта (на румунском языке). (3 листа).

Документ № 59427. С. Доніч. Кабинет Древнего Египта ОАМ. Рисунки с египетских памятников, зарисовки мифов, египетского письма. Фотоснимки египетских экспонатов.

ОАМНА, № 83179. «Рисунки предметов, принадлежащих Одесскому городскому музею древностей, составлены под руководством Н.Н. Мурзакевича Карлом Бассоли. 1839 г.».

Берлев О.Д., Доконт Н.Г. Каталог памятников древнего Египта Одесского Археологического музея АН УССР. Одесса, 1983. (Рукопись).

Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУ):

Фонд V. Документ 1517. «Древности, пожертвованные статским советником Бларамбергом для составления Одесского музея 12 августа 1826 г. (Перечень на 13 л.)».

Фонд V. Документ 1045. «Catalogue de différents antiquités du Cabinet de Blaramberg».

Фонд V. Документ 1561. «Опись Одесского Городского Музея Древностей, переданного в 1858 г. в Одесское Общество Истории и Древностей».

ЛІТЕРАТУРА

Берлев О.Д. Древнеегипетский ключ из собрания Одесского государственного археологического музея // **Краткие сообщения Одесского государственного археологического музея за 1963 г.** Одесса, 1965.

Берлев О.Д. Египтология // **История отечественного востоковедения с сер. XIX в. до 1917 г.** Москва, 1997. // www.egyptology.ru

Берлев О.Д. Памятники начальника пашен *dd.tw* // **Ассириология и египтология (сборник статей к 75-летию акад. В.В. Струве).** Ленинград, 1964. www.egyptology.ru

Берлев О.Д. Становление египтологии // **История отечественного востоковедения до середины XIX в.** Москва, 1990. // www.egyptology.ru

Берлев О.Д. Стелла, поставленная по заказу царевны *hnwt-tmhw* // **Археологические памятники северо-западного Причерноморья.** Киев, 1982.

Богословский Е.С. «Слуги» фараонов, богов и частных лиц. К социальной истории Египта XVI–XIV вв. до н.э. Москва, 1979.

- Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А.* Энциклопедический Словарь. Т. XX. Санкт-Петербург, 1897.
- Ванчугов В.П.* Одесское общество истории и древностей на рубеже XIX–XX вв. и Э.Р. Штерн // **150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. Тезисы докладов юбилейной конференции 27–28 октября 1989 г.** Одесса, 1989.
- Дложевський С.С.* **Одеський державний історично-археологічний музей.** Видання Одеського Державного Історично-Археологічного Музею. Київ, 1927.
- Доконт Н.Г.* Древнеегипетские памятники в Одесском государственном археологическом музее // **ВДИ.** Москва, 1965, № 2.
- Доконт, 1959а – Доконт Н.Г.* Кабінет «Стародавній Єгипет» (IV–I тис. до н.е.) // **Одеський державний археологічний музей. Путівник.** Одеса, 1959.
- Доконт, 1959б – Доконт Н.Г.* Кабінет «Стародавній Єгипет» (IV–I тис. до н.е.) // **Одеський державний археологічний музей. Короткий путівник.** Одеса, 1959.
- Доконт Н.Г.* Памятники Древнего Египта // **Одесский археологический музей. Путеводитель.** Одесса, 1970.
- Доконт Н.Г.* Памятники Древнего Египта. «Золотая кладовая» // **Одесский археологический музей. Путеводитель.** Одесса, 1975.
- Доконт Н.Г.* Памятники Древнего Египта. «Золотая кладовая» // **Одесский археологический музей. Путеводитель.** Одесса, 1981.
- Доконт Н.Г.* Памятники Древнего Египта // **Одесский археологический музей АН УССР. Альбом.** Киев, 1983.
- Доконт Н.Г.* Стародавньоєгипетська глиняна жіноча статуетка з колекції ОДАМ // **Матеріали з археології Північного Причорномор'я.** Вип. 11. Одеса, 1959.
- Donič S.* The Sarcophagus of Ptahthru №3 of the History and Archaeology Museum of Odessa // **Доклады Академии Наук. Серия В.** 1929. № 8.
- Доніч С.В.* Три єгипетські конуси Одеського Державного Історично-Археологічного Музею // **Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській Академії наук. Ч. 4–5. Секція археологічна.** Одеса, 1930.
- Donič S.* Funeral cones of the Odessa Archaeological Museum // **Сборник Египтологическо-го кружка при Ленинградском государственном университете.** Т. 5. Ленинград, 1930.
- Зеленецький К.П.* Жизнь и деятельность И.П. Бларамберга // **ЗООИД.** Т. 2.
- Корпусова И.В. С.С.* Дложевский и Одесская комиссия краеведения // **150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. Тезисы докладов юбилейной конференции 27–28 октября 1989 г.** Одесса, 1989.
- Латышева Л.П.* К истории египетской коллекции Одесского Археологического музея // **Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях ОГАМ.** Одесса, 1963.
- Попова Т.Н., Гребцова И.С.* Одесская комиссия краеведения: к вопросу о преемственности традиций научных обществ // **150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839–1989. Тезисы докладов юбилейной конференции 27–28 октября 1989 г.** Одесса, 1989.
- Романова О.О.* Історія розвитку єгиптологічних досліджень в Україні // **Східний світ,** 2003, № 4.
- Романова О.О.* Проблема авторства рукопису V.1123 Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і наукова спадщина Сергія Володимировича Доніча // **Східний світ,** 2004, № 2.
- Тункина И.В.* Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.). Москва, 2002.
- Тураев Б.А.* Описание египетских памятников в русских музеях и собраниях // **Записки Восточного отделения Императорского Русского археологического общества.** XII. Санкт-Петербург, 1900.
- Тураев Б.А.* Описание египетского отдела музея Императорского Одесского Общества Истории и Древностей // **ПРОПЕМПТНРИА. Сборник статей, изданный Императорским Одесским Обществом Истории и Древностей в честь почетного члена Эрнеста Романовича фон-Штерна. Записки Императорского Одесского Общества истории и Древностей.** Т. XXX. Одесса, 1912.

Тураев Б.А. Провинциальные собрания египетских древностей // **Экскурсионный вестник**. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1914.

Урсу Д. З історії сходознавства на півдні України // **Східний світ**, 1994, № 1–2.

Ходжаш С.И. **Древнеегипетские скарабей: Каталог печатей и скарабеев из музеев России, Украины, Кавказа и Прибалтики**. Москва, 1999.

Ходжаш С.И., Этингоф О.Е. **Древнеегипетские памятники из музеев СССР**. Каталог выставки. Москва, 1991.

Berlev O.D., Hodjash S.I. **Catalogue of the Monuments of Ancient Egypt from the Museums of the Russian Federation, Ukraine, Bielorrussia, Caucasus, Middle Asia and the Baltic States**. Fribourg, 1998. (OBO SA 17).

Bogoslovsky Ye. S. Der Wortverbindung *šdmw* ṣṣ in der ägyptischen Sprache während der 18. Dynastie // **Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde (ZÄS)**. Bd. 101, H. 2, 1974.

Murzakewicz N. **Descriptio Musei publici odessani. Pars I, continens Numophylacium Odessanum, sumptibus societatis historiae et antiquitatum Odessanae**. Odessae, 1841.

Romanova O. History of the Egyptian collection of the Odessa Museum of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine // **Studien zur Altägyptischen Kultur**. Herausgegeben von Hartwig Altenmüller und Nicole Kloth. Band 37. Hamburg, 2008.